

Фермери у відновленні України: діалог академічної громадськості, громадянського суспільства і влади

Під час *вступної сесії*, яку модерував директор Інституту економіки та прогнозування НАН України академік **Валерій Геєць**, із вітальним словом виступили Президент НАН України Анатолій Загородній, директор Інституту розвитку села та сільського господарства Польської академії наук Моніка Станни, віце-президент АФЗУ і заступник міністра аграрної політики та продовольства України у 2017–2019 роках Віктор Шеремета, а також президент АФЗУ Віктор Гончаренко.

Президент НАН України академік **Анатолій Загородній** відзначив важливість тематики форуму для держави та соціуму, наголосивши, що особисті селянські, сімейні фермерські господарства зробили неоціненний внесок у забезпечення стійкості національної продовольчої системи, сприяючи збереженню національної економіки, її експортного потенціалу, відбудові інфраструктури, допомагаючи ЗСУ та волонтерам. Він підкреслив, що сьогодні гостро постає питання нової повоєнної аграрної політики України та її адаптації до САП ЄС з урахуванням вимог Європейського зеленого курсу. Ця політика має не тільки поєднувати інтереси виробників і споживачів продукції, а й забезпечувати збереження довкілля в умовах зміни клімату, розвиток сільських територій та збереження етнокультурної спадщини, біорізноманіття та ландшафту територій, техніко-технологічний та економічний розвиток виробництва на інноваційній основі. У цих питаннях вагому роль мають відігравати малі селянські та фермерські господарства. Президент НАН України акцентував на важливості обговорення питань гідної та ефективної державної підтримки цих господарств.

Директор Інституту розвитку села та сільського господарства ПАН **Моніка Станни** проінформувала учасників заходу про напрями досліджень установи, готовність співпрацювати з українськими партнерами та ділитися досвідом у питаннях європейської інтеграції. Вона окреслила два можливі сценарії відновлення агросектора в Україні: перший передбачає відновлення довоєнної сільськогосподарської структури, другий – зміну аграрної політики, щоб вона була більш дружною для сімейних ферм. Другий підхід дозволить еволюційно адаптувати аграрну структуру в напрямі більшої узгодженості з ЄС та ухвалити рішення, що відповідають універсальним цілям сталого розвитку. Було наголошено на необхідності та важливості створення рівних прав для всіх суб'єктів господарювання, уникнення надмірної концентрації капіталу та влади. Першим кроком у цьому має стати створення політичної платформи для включення селянських та фермерських господарств – як рівноправної частини української продовольчої системи – в плани відбудови та реконструкції України.

Віце-президент АФЗУ **Віктор Шеремета** наголосив, що без фермерів немає села, а без села немає України, бо наше селянство – це основа держави, і селяни

стоять у перших рядах на її захисті. Українське селянство, фермерство – це і сільський розвиток, і здорова їжа, і збереження екології. Саме малі виробники, селяни можуть забезпечити повоєнне відновлення України.

До привітань учасників заходу долучився президент АФЗУ **Віктор Гончаренко**. Він подякував усім членам Асоціації, які в розпал осінніх польових робіт знайшли час і можливість взяти участь у роботі зібрання та регіональних круглих столів і наголосив, що форум проводиться за ініціативи фермерів у тісній співпраці з науковцями. Він відзначив роль фермерства у мирний та воєнний час у забезпеченні продовольчого балансу, активну участь фермерів та Асоціації у гуманітарній діяльності, допомозі військовим та цивільному населенню, їхню участь в захисті держави в рядах ЗСУ та силах тероборони. Президент АФЗУ запевнив, що фермери розуміють: вирощувати хліб та годувати народ – це їхній фронт. Він констатував високу активність фермерів у ході підготовки заходу, що свідчить про життєздатність організації, бажання працювати на розвиток.

Роботу *першої сесії «Розробка і презентація проєкту плану відновлення України – акцент на сільському господарстві та малих фермерах»* модерували завідувачка відділу економіки і політики аграрних перетворень ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» член-кор. НАН України **Олена Бородіна** та фермерка з Дніпропетровщини **Людмила Шевченко**. З доповідями виступили заступник керівника Офісу Президента України **Олексій Дніпров**, перший заступник міністра аграрної політики та продовольства України **Тарас Висоцький**, голова Запорізької АФЗ **Валерія Матвієнко** та єврокомісар з питань аграрного і сільського розвитку **Януш Войцеховський**.

Заступник керівника Офісу Президента України **Олексій Дніпров** у виступі висвітлив бачення місця українського фермерства у вітчизняній та глобальній продовольчій системах та окреслив для нього орієнтири післявоєнного розвитку. Він акцентував увагу на необхідності адаптації української аграрної політики до Спільної аграрної політики (САП) ЄС, розвитку багатфункціональності сільського господарства, підвищенні ролі малих виробників у забезпеченні продовольством населення та їхньої участі у повоєнній відбудові України. Він відзначив, що одним із вагомих сучасних трендів та орієнтирів для аграрного і сільського розвитку є проголошене ООН з 2019 по 2028 рр. Десятиліття сімейних фермерських господарств, на що Україні доцільно відреагувати розробленням Національного плану дій з розвитку фермерства.

Перший заступник міністра аграрної політики та продовольства України **Тарас Висоцький** окреслив євроінтеграційні аспекти адаптації аграрного сектора України, окремо зупинившись на проблемах сьогодення та питаннях післявоєнного розвитку. Він наголосив, що стати членом ЄС неможливо без зміни підходів до галузевих політик, і зазначив, що у забезпеченні розвитку фермерських господарств важливими є передбачуваність та довгостроковість планування. Щоб їх забезпечити, необхідно рухатися в напрямі запровадження довшіх періодів планування розвитку аграрного сектора, за аналогією із п'ятирічним бюдже-

тним плануванням у рамках САП ЄС. Це забезпечить фермерам можливість чітко планувати діяльність у післявоєнний період. Перший заступник міністра підкреслив важливість оновлення концептуальних підходів та нормативного закріплення орієнтирів розвитку фермерських господарств – концептуальних, часових та ресурсних. Він виділив та охарактеризував два аспекти у підтримці фермерів – операційну підтримку для малих виробників та компенсації втрат внаслідок війни, також проаналізував цінову ситуацію на ринку сільськогосподарської продукції, згадав про необхідність бронювання працівників в аграрному секторі на час війни та кроки уряду в цьому напрямі.

Представниця Запорізької АФЗУ **Валерія Матвієнко** розповіла про складнощі фермерської роботи на прифронтових та деокупованих територіях, акцентувала увагу учасників форуму на необхідності розв'язання проблеми повернення кредитів, взятих фермерами перед війною, оскільки у багатьох із них технічні засоби та продукція на складах були знищені або вкрадені. Вона наголосила на необхідності законодавчого врегулювання земельних питань в аграрному секторі економіки та положень законодавства щодо ринкового обігу земель, зазначивши, що аграрний сектор у поточних умовах є одним із локомотивів економіки і відзначила необхідність включення питань розвитку фермерства у план відбудови України, з окремим розкриттям у ньому питань виділення та розподілу коштів за програмами державної підтримки для фермерів. Завершуючи виступ, Валерія Матвієнко звернула увагу, що важливим є об'єднання держслужбовців різних рівнів при вирішенні питань розвитку у воєнний та повоєнний періоди.

Єврокомісар з питань аграрного і сільського розвитку **Януш Войцеховський** у виступі підкреслив роль сімейних фермерських господарств у вирішенні глобальної проблеми продовольчого забезпечення та реалізації завдань сталого розвитку. Він дав характеристику крокам Єврокомісії, спрямованим на розвиток аграрної сфери в Україні, зокрема на підтримку українських фермерів, одним із прикладів чого стало створення Державного аграрного реєстру. Я. Войцеховський відзначив зусилля Єврокомісії у забезпеченні доступу до української агропродовольчої продукції споживачів з інших країн. Єврокомісар розкрив цілі Спільної аграрної політики ЄС у розбудові більш стійкої та сталої аграрної системи у найближчі роки, що передбачає поступ у забезпеченні екологічної, соціальної та економічної компонент сталою розвитку, наголосивши на потенційній участі та ролі в цьому України та українського фермерства.

Під час роботи *другої сесії «Регіональна кооперація та зобов'язання міжнародних інституцій у підтримці прав людини у продовольчих системах на тлі війни»*, яку продовжили модерувати попередні модератори, з доповідями виступили керівник Регіонального офісу ФАО у Європі та Центральній Азії (ФАО REU) Раймунд Йеле, голова представництва ФАО в Україні П'єр Вотье, голова Ради сільського господарства та сільських територій Республіки Польща Ян Кшиштоф Ардановський та президент Національної ради сільськогосподарських палат Республіки Польща Віктор Шмулевич.

Очільник FAO REU **Раймунд Йеле** відзначив, що для нього велика приємність брати участь у форумі з дуже конкретним фокусом на малі господарства. Його презентація була присвячена важливості малих господарств у забезпеченні продовольчої безпеки, визначенню проблем, з якими вони зіштовхуються, а також прикладам вирішення таких проблем. Раймунд Йеле наголосив, що FAO продовжить свою підтримку малих фермерів в Україні.

Голова представництва FAO в Україні **П'єр Вотье** продовжив знайомити присутніх із роботою українського представництва. Він розповів, що з початком війни FAO розробило нову Програму швидкого реагування, що має три напрями. По-перше, це надання допомоги сільському населенню та внутрішньо переміщеним особам, які переїхали до сільської місцевості. По-друге, це підтримка уряду для продовження функціонування агросектора з акцентом на вирішенні проблем експорту, логістики, ветеринарії. По-третє, це надання допомоги фермерським господарствам для збереження їхнього виробничого потенціалу. В рамках реалізації цієї Програми FAO вже надало допомогу 37 тис. фермерським господарствам насінням, кормами, медичними препаратами для тварин. П'єр Вотье наголосив, що завдання FAO – продовження роботи продовольчої системи України. Тому FAO разом із ЄС розпочали роботу по залученню грантової допомоги для надання обладнання українським фермерам і для підтримки ланцюгів доданої вартості. В цьому FAO співпрацює з Державним аграрним реєстром та зацікавленими асоціаціями.

Голова Ради сільського господарства та сільських територій при Президентіві Республіки Польща **Ян Кшиштоф Ардановський** звернув увагу на відмінності у структурі сільського господарства Польщі та України. В Польщі дуже багато малих господарств. Господарства, які мають понад 1000 га, вважаються великими, а сімейним фермерським господарством вважається господарство, що має до 300 га землі. Визначення сімейного фермерського господарства записано в Конституції РП, що забезпечує фермерам гарантії на отримання державної та європейської допомоги. Ян Кшиштоф Ардановський підкреслив, що сімейне фермерство є ефективним і може постачати продовольство на ринок у великій кількості, та наголосив на важливості громадської та політичної активності фермерів і взаємодії з різними суспільними силами. Він відзначив, що формування агрополітики не може обмежуватися суто політикою, а має узгоджуватися з жителями села і здійснюватися за участі громад, активним представником яких у Польщі є сільськогосподарські палати. Пряма взаємодія з керівництвом держави реалізується через Раду з питань сільського господарства і сільських територій, яка діє при Офісі Президента РП. Окремим аспектом його порад Яна Кшиштофа Ардановського до українських фермерів був акцент на кооперації – спільному використанні машин, добрив, формуванні оптових партій продукції.

Про особливості державної підтримки залучення малих фермерів до політичного діалогу розповів **Віктор Шмулевич**, президент Національної ради сільськогосподарських палат Республіки Польща. Він відзначив досвід набуття Польщею членства в Євросоюзі, наголосивши на особливостях організаційної

структури в Польському сільському господарстві, де функціонують сімейні фермерські господарства, державні підприємства, кооперативи, звернув увагу на потенціал сімейних фермерських господарств, які обробляють 70% земель. В. Шмулевич акцентував увагу українських фермерів на тому, що польські фермерські господарства працюють в умовах великої конкуренції, підкреслив важливість представництва фермерів в органах влади та політичного врегулювання питань їхнього функціонування, одним із прикладів чого в Польщі є закон про сільськогосподарські палати.

Роботу *третьої сесії «Фермерський погляд на забезпечення продовольчої безпеки в умовах війни та повоєнної відбудови України»* модерували президент АФЗУ **Віктор Гончаренко** та представниця Асоціації з Харківщини **Світлана Гапоник**. З доповідями виступили Рамона Думінічу з румунської асоціації фермерів Esofuralis, д-р Крістоф Голей із Женевської академії з прав людини, почесний президент АФЗУ Іван Томич, народний депутат ВРУ I–IV та VI скликань Іван Заєць, голова Волинської обласної АФЗУ та голова ФГ «Лебедія» Руслан Хомич, голова ГО «Київська обласна аграрна палата» Оксана Устименко, голова Рівненської обласної АФЗУ Андрій Кузьмич, представник Національної академії правових наук України Василь Шакун, координатор проєкту з екологізації сільського господарства ГО «Центр екологічних ініціатив «Екодія»» Анна Даниляк, колишній голова АФЗУ Микола Стрижак, віце-президент АФЗУ та голова ФГ «Соната» з Чернігівської області Іван Якуб, голова ФГ «Фенікс» з Дніпропетровської області Олександр Щербина, голова Полтавської обласної АФЗУ Василь Бурлака.

Рамона Думінічу підкреслила важливість для українських фермерів урахування досвіду Румунії, що з 2007 р. є членом ЄС. При цьому відзначила, що фермерський рух Румунії значно потужніший за український і охоплює близько 4 млн фермерів. Вона акцентувала увагу на тому, що умовою успішної відбудови українського аграрного сектора є налагодження політичного діалогу фермерів з різними суспільними силами. Рамона Думінічу відзначила потребу врахування в Україні положень двох міжнародних інструментів: Декларації ООН «Про права селян та інших людей, які працюють у сільській місцевості» та «Глобального плану дій з Десятиліття сімейного фермерства ООН (2019–2028 рр.)». У контексті цього вона наголосила на доцільності включення у резолюцію форуму положень про права людини та права селян та на доцільності широкого обговорення серед фермерів положень двох зазначених міжнародних документів, а також запросила українських фермерів взяти участь у тренінгах із використання моніторингових інструментів із захисту прав людини, які відбудуться у листопаді 2022 року та у березні 2023 року.

Крістоф Голей із Женевської академії з прав людини виступив з доповіддю «Право на землю як одне з ключових прав селян-фермерів», акцентувавши увагу на особливостях права доступу фермерів до землі, правах повернення землі та необхідності включення механізмів їх забезпечення у план повоєнного віднов-

лення. У цьому, як він відзначив, базовою підставою є стаття 17 «Право на землю» в «Декларації ООН про права селян та інших людей, які працюють у сільській місцевості».

Іван Томич висловив підтримку Олені Бородіній за зусилля з організації цього Форуму. Він наголосив на важливості прийняття радикальних рішень та законодавчого врегулювання фермерського устрою в Україні, підкреслив необхідність змін в інфраструктурі аграрного ринку, оскільки внаслідок монопольного стану посередників здійснюється викривлення сільськогосподарських цін. Він акцентував увагу на необхідності врахування досвіду ЄС стосовно налагодження функціонування ринкових механізмів, зокрема оптових та місцевих ринків. Іван Томич окремо виділив земельні питання і наголосив на необхідності скасування положень Закону України від 31.03.2020 № 552-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення», якими дозволяється придбання юридичним особам земельних ділянок загальною площею до 10000 га. Він наполіг на продовженні зусиль із правового врегулювання використання фермерами земель постійного користування, посиленні держпідтримки осіб, які бажають створити фермерське господарство, підкреслив зв'язок між розвитком фермерства, розвитком сільської місцевості та рівнем добробуту громадян.

Іван Заєць відзначив шкідливість очікування у поточних умовах та необхідність дій, наголосивши, що ключовим є забезпечення стійкості виробничої структури. Він підкреслив необхідність спрямування Нової аграрної політики на забезпечення прав, зокрема щодо обсягів володіння, користування та розпорядження земельними ділянками, наголосив, що Україна перебуває на початку періоду переходу до виробничої структури, де ключову роль відіграватиме сімейне фермерство, та звернув увагу на важливість єдності та солідарності фермерського руху.

Руслан Хомич, голова Волинської обласної АФЗУ, голова ФГ «Лебедія», підкреслив необхідність політичного діалогу, важливість врахування Мінагрополітики та аграрним комітетом ВРУ позиції фермерів з аграрних питань, наголосив на неприпустимості здійснення ринкових трансакцій з купівлі-продажу сільськогосподарських земель в умовах війни. Він звернувся до правоохоронних органів з питання необхідності перевірки умов укладання орендних договорів щодо використання сільськогосподарських земель у прикордонних областях на умовах встановлення рівня орендної плати в 50% від нормативної оцінки землі.

Оксана Устименко, голова ГО "Київська обласна аграрна палата", проінформувала, що її колеги, які захищають Україну на фронті, теж доєдналися до форуму і дистанційно беруть участь у роботі. Вона запропонувала створити економічну модель сталої стабілізаційної платформи та Фонд стабілізації, яким би управляли фермери, самостійно визначаючи пріоритетні інвестиційні проєкти.

Віктор Шакун у виступі зупинився на проблемі відшкодування збитків сільському господарству та фермерам від війни. Він підкреслив важливість суспільного узгодження підходу щодо оцінки національного багатства України, по-

ряду визначення розміру збитків та порядку їх відшкодування. Коментуючи положення законодавства щодо можливості купівлі юридичними особами з 2024 року сільськогосподарських земель площею до 10000 га, він запропонував звернутися до Конституційного суду України щодо висновку про відповідність цього положення Конституції України та національним інтересам.

Анна Даниляк, координатор проекту з екологізації сільського господарства ГО «Центр екологічних ініціатив «Екодія», надала результати опитування на регіональних круглих столах з питань екологічної складової повоєнної відбудови.

Виступ **Миколи Стрижака**, колишнього голови АФЗУ, був спрямований на складові успішного політичного діалогу фермерів та їх єдиного представницького органу – АФЗУ. Він наголосив, що потужність Асоціації визначатиме тіснота зв'язків з громадськими організаціями та органами влади. Він розповів про успішний досвід такої співпраці у минулому, коли посади заступника міністра Мінагрополітики та директора Українського державного фонду підтримки фермерських господарств погоджувалися з АФЗУ, акцентував на важливості законодавчого визначення моделі аграрного устрою та ролі сімейного фермерства, доцільності формування при КМУ органу з представництва інтересів фермерів.

Іван Якуб, віце-президент АФЗУ, голова ФГ «Соната» Чернігівської області, наголосив на проблемних моментах роботи фермерів Чернігівщини на звільнених територіях. Він наголосив на необхідності опрацювання різних варіантів кооперування та входження на базі цього в ланцюги експорту сільськогосподарської продукції, у тому числі й за рахунок створення спільних підприємств.

Голова ФГ «Фенікс» Дніпропетровської області **Олександр Щербина** наголосив на важливості регулярної сплати членських внесків для забезпечення роботи апарату АФЗУ, розвитку кооперації та необхідності в ринкових умовах розвиток тваринництва здійснювати на новій технологічній основі.

Василь Бурлака, голова Полтавської обласної АФЗУ, зупинився на проблемах використання коштів держпідтримки фермерами Полтавщини, відзначивши проблему з оформленням отримання коштів та питання сплати податків.

При підведенні підсумків першого дня учасники обговорили та схвалили підготовлений проект резолюції Форуму, підтримавши пропозицію президента АФЗУ взяти його за основу, доповнити з урахуванням додаткових пропозицій фермерів, поширити документ для широкої громадськості, передати в органи влади та представництва міжнародних організацій для ознайомлення та врахування у процесі формування в Україні Нової аграрної політики та політики сільського розвитку в період повоєнного відновлення. Учасники домовилися про створення Національної платформи розвитку сімейного фермерства – для об'єднання зусиль зацікавлених у його підтримці сторін, розвитку тривалого діалогу між малими агровиробниками та владою, участі у розробленні, адвокації та моніторингу реалізації Національного плану дій, узгодженого з Планом дій в рамках Десятиліття ООН сімейних фермерських господарств.